

LASSE LEHTINEN

SOTIEN SYYLLISYYS

Jälkiviisaassa tarkastelussa

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

Text and data mining prohibited.

Etukannen kuvat:

Väinö Tanner poistumassa sotasyllisyysoikeudenkäynnistä alkuvuodesta 1946.

Valokuva Oy Kolmio / Työväen Arkisto.

Sotasyllisyysoikeudenkäynnissä tuomittuja Helsingin keskusvankilan pihalla.

Työväen Arkisto.

© Lasse Lehtinen ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2026

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-53633-8

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

SISÄLLYS

Lukijalle	11
1. NÄYTELMÄN PÄÄHENKILÖT	15
Väinön ja Riston yhteys	17
Kansainvälinen sosialisti	20
Väinön ja Otto Willen tiet erkanevat	22
Vasemmisto käy sisällissotaa	23
Tanner tutustuu Kekkoseen	25
Kekkonen Tannerin takuumiehenä	27
2. SOTIEN LEVOTON TAUSTA	29
Kommunismi valitsee terrorin	31
Itäräjä saa muotonsa	33
Diktatuurien Eurooppa	36
Valtiot riitelevät Ahvenanmaasta	37
Natsi-Saksa kihltaa Neuvostoliiton	39
Itäräjä on liian edullinen	40
Suomi saa kutsun Moskovaan	42
3. VIISI VUOTTA JA KAKSI SOTAA	45
Kohti talvisotaa	47
Puna-armeija hyökkää	49
Kuusinen syrjäytetään tylästi	53
Sotaisaa välirauhan aikaa	58
Ystävyysseura tilaa miehityksen	60
Suomi lähestyy Saksaa	62
Kekkonen kehuu Tanneria	68
Suomi lähtee hyvityssotaan	72
Lontoo julistaa Suomelle sodan	76
Kekkonen kääntää takkinsa	77
Rauhanoppositio vihollisen asialla	79
Wuori kääntää taas takkinsa	81

Jatkosota muuttuu torjuntasodaksi	84
Tannerin asema puhuttaa	86
Molemmat suurvallat puristavat	90
Torjuntavoittoa rintamalla ja hallituksessa	92

4. KANSAKUNTA RYHTYY JÄLKIPYYKILLE	97
Voittaja sanelee rauhan ehdot	99
Asevelisocialistit järjestäytyvät	101
Valvontakomissio ottaa komennon	103
Kekkoselle ”toimivat yhteydet”	109
Briteistä tulee hiljaisia yhtiömiehiä	112
Kuutoset aloittavat vihapuheen	115
Uusi puolue syntyy	117
Ždanov opettaa tavoille	118
Valposta tulee kommunistinen poliisi	127
Tulkinta 13. artiklasta alkaa	129
Rauhanoppositio miehittää hallituksen	132
Kuutoset alustavat syyllisyyden	133

5. KULISSIT PYSTYTETÄÄN	139
Haamut kirjoittavat välikysymyksen	141
Välikysymyksestä tulee väijytys	143
Hornborgin komitea lausuu kantansa	148
Paasikivi taipuu painostukselle	150
Hallitus painostaa eduskuntaa	158
Eduskunta alkaa antautua	165

6. LAITON LAKI SYNTYY	169
Komissio astuu julkisuuteen	171
Sotasyyllisyysoikeus järjestäytyy	175
Erillinen tutkijakunta kootaan	177
Mannerheimiin ei kajota	181
Rikolliset käydään pidättämässä	187
Elämää tutkintavankeudessa	191
Molotov simputtaa Ždanovia	194
Säätytalon teatterin ensi-ilta	197

Oikeudenkäynti alkaa	201
Asevelidemarit ryhmittyvät puolustukseen	202
Vaaralliset vangit vapaalle	205
Neovius jättää paikkansa	211

Puolustus saa puheenvuoron	214
Katumaton Tanner hyökkää	222
Hallituksen virkamies puolustautuu	227
Tanner haastaa syyttäjän käytöstavat	229
Suomen ”uusi sivistyneistö” vetoaa	234
Ryti puolustautuu tyylillä	237
Tanner lukee loppulausuntonsa	241
Tuomiot langetetaan	245
Tuomiot eivät kelpaa valvontakomissiolle	248
Mitä oli tapahtunut?	250
Briteistä ei ole Suomelle apua	252
”Oho!” sanoi Kivimäki	254
Tanner saa myös oikeiston kannatuksen	258
7. ELÄMÄÄ VANKILASSA	261
Valtioneuvosto ja sen ylähuone	263
Sörnäisten kirjapaja käynnistyy	269
Myös ruumiinkulttuuriin panostetaan	272
Tanner halutaan häätää Elannosta	276
Hallitus ja presidentti armahtavat	281
Yksi kaatunut, useita haavoittuneita	290
8. EPÄVARMASTI KOHTI UUSIA HAASTEITA	297
Siviiliin astuu kiukkuinen Tanner	299
Tanner palaa politiikkaan	304
Oliko Suomi ajopuu vai koskivene?	314
Kekkonen saa tukijoiltaan anteeksi	317
9. MITÄ OIKEASTI OLI TAPAHTUNUT?	323
Sijaiskärsijät historian tuomiolla	325
Olisiko oikeudenkäynti voitu välttää?	327
Vuosikymmenten kauna alustetaan	332
Kuoleman majesteetti armahtaa	335
Kansakunta käy terapiassa	338
Vanha venäläinen tulkinta palaa	345
Mikä selittää vihan Tanneria kohtaan?	347
Tuomioiden purkua vaaditaan	351
Lopuksi	353
Kenelle kellot soivat Ukrainassa?	356
Lähteet	359
Henkilöhakemisto	365

*”Mitä tulee siihen katkeruuteen, jota on alettu tuntea eräissä piireissä
niitä miehiä kohtaan, jotka ovat johtaneet Suomen politiikkaa kahden-
viiden viimeksi kuluneen vuoden aikana,
on todennäköistä, että nämä miehet tullaan panemaan tilille teoistaan
lähitulevaisuudessa, mahdollisesti oikeudessa.”*

— URHO KEKKONEN TUKHOLMASSA KESÄLLÄ 1944

*”Meillä on täysi oikeus seistä pää pystyssä, koska entisyydessämme ei
ole mitään hävettävää eikä anteeksipyydettävää.”*

— VÄINÖ TANNER KEVÄTTALVELLA 1946

LUKIJALLE

Vuosien 1945 ja 1946 sotasyllisyysprosessi on tallennettu kansakunnan muistiin Liittoutuneiden valvontakomission vaatimuksena, luonnonilmiöön verrattavana väistämättömyytenä. Sellainen siitä lopulta tuli, mutta ennen muuta suomalaisten vaatimuksesta. Käsi- kirjoitus oli alun perin kotimaista tekoa, samoin näytelmän ohjaus. Lavastukseen saatiin apua komissiolta.

Oikeudenkäyntiä on tutkittu paljon ja siitä on kirjoitettu kirjoja. Tutkimus on kuitenkin keskittynyt selostamaan tapahtumia ja taustoja sinä rajattuna aikana, jolloin oikeutta käytiin ja valvontakomissio kontrolloi Suomen päätöksentekoa.

Tämän kirjan päähenkilö on Väinö Tanner siitä yksinkertaisesta syystä, että koko näytelmä oli järjestetty poistamaan Tanner Suomen politiikasta.

Kansallisen muistin kannalta on oleellista tietää oikeudenkäynnin historialliset lähtökohdat. Eniten lopputulokseen vaikuttivat henkilösuhteet. Siksi on peruutettava viime vuosisadan alkuun tai vähintään veriseen vuoteen 1918. Sinä vuonna SDP jakautui maltillisiin sosialisteihin ja kommunisteihin. Jako erotti Väinö Tannerin ja Otto Wille Kuusisen tavalla, joka määräsi molempien elämän. Erimielisyys vaikutti koko kansakunnan kohtaloon.

Kuusinen jatkoi häviämäänsä sisällissotaa maanpaossa koko 1920- ja 1930-luvun. Hän käski tovereiden soluttautua SDP:n sisälle ja syrjäyttää Tanner. Moskovasta annettiin ohjeet, joiden mukaan SDP:hen

tuli suhtautua jyrkän kielteisesti ja puhua siitä lapuanliikkeen ja suojeluskuntien liittolaisena. Vasemmistososiaalidemokraatteja piti rohkaista ja ohjata.

Talvisodassa Kuusinen sai tuekseen mahtavan Neuvostoliiton, mutta hänen pettymyksekseen Josif Stalin teki pian rauhan Risto Rytin ja Tannerin kanssa. Jatkosodan loppuselvittely tarjosi tilaisuuden maksella edellisten vuosikymmenten kalavelkoja ja puhdistaa politiikan pelilautaa tulevaisuutta varten.

Sotasyyllisyysprosessissa Kuusisen sisällissota siirtyi takaisin Suomen maaperälle. Suomalaisten yhteistoimintamiesten pyrkimykset sopivat mainiosti Stalinin hallinnolle. Urho Kekkonen käytti tilanteen hyväkseen.

Tarvittiin luovaa mielikuvitusta ja Moskovan apua, jotta näytös-oikeudenkäynti saatiin vastaamaan lavastajien suunnitelmia. Puolustus piti Tannerin erikoisasemaa niin ilmeisenä, että joku koiranleuka ehdotti pykälää: ”Mikäli tämän lain säännökset tai muutkaan lait eivät sovellu, tuomittakoon Väinö Tanner joka tapauksessa kahdeksitoista vuodeksi kuritushuoneeseen.”

Talvisotaa ja sitä edeltänyttä aikaa ei sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä saanut käsitellä. Siksi sitä on syytä avata tämän päivän lukijalle. Muuten oikeudenkäynnin perusteluille ja edellytyksille ei piirry oikea kuva ajan tunnoista.

Vladimir Putinin Venäjä on palannut Stalinin ajan historian-tulkintoihin. Syksyllä 2025 Venäjän ulkoministeriön tiedottaja kertoi, että vuosien 1939–1940 ”neuvostoliittolaissuomalainen konflikti” ei vähäpätöisyytensä takia kuulu edes toisen maailmansodan tapahtumiin. Suomen kohtalon määritellyt sota oli Venäjälle historian alaviite, yksi erityisoperaatio muiden joukossa. Jatkosodassa Suomi oli hyökkääjä ja natsi-Saksan kanssasotija.

Lopulta kaikesta selvittiin paremmin kuin oli pelätty. Suomi miehitettiin vain henkisesti, eikä sekään täysin onnistunut. Sotasyyllisyys-

oikeuden tuomiot eivät olleet erityisen ankarat. Ketään ei hirtetty tai ammuttu, toisin kuin ajan henki vaati useimmissa sotaan osallistuneissa maissa. Tuomitut eivät menettäneet kansalaiskunniaansa. Päinvastoin, heistä tuli peruuttamattomasti kunniakansalaisia kansakunnan kaapin päälle.

Vaikutukset olivat syvemmät. Kansakunnan pelastajia rangaistiin siitä, että he olivat puolustautuneet pahoinpitelijää vastaan. Suomi oli kuin koulukiusattu poika, joka viimeisenä keinonaan oli hakenut puolelleen yhtä pahan ison pojan, joka myös sai lopulta turpiinsa. Pie-
nen pojan piti tajuta, että kaikki oli ollut hänen syytään, ja osoittaa katumusta.

Seuraavat vuosikymmenet aina Neuvostoliiton hajoamiseen asti olivat yhtä katumusta. Suomi olikin itse ollut syyllinen sotiin. Viisaammalla politiikalla myös talvisota olisi vältetty, ja niin edelleen. Neuvostoliitosta piti luoda kuva hyvää tarkoittavana naapurina, jonka kanssa kyllä tuli toimeen, kunhan teki niin kuin naapuri halusi. Ilmiötä kutsutaan suomettumiseksi.

Suomalaiset taipuivat ja lakkasivat toistamasta ääneen karjalaista kansanviisautta: ”Jos siul on ryssä reessä, piä aina veihti vierelläis.” Enemmistö suomalaisista muisti simputuksen taas helmikuussa 2022. Suomi lähti hakemaan vielä isompaa poikaa avukseen siltä varalta, että samainen öykkäri jonakin päivänä päättäisi käydä uudelleen päälle.

Varpaisjärvellä alkutalvella 2026

Lasse Lehtinen

1.

Näytelmän päähenkilöt

*”Sotilaat! Ryti-Tannerin kopla syöksee Suomen pohjattomaan kuiluun.
Nouskaa! Ajakaa englantilaiset kätyrit tiehensä! Lopettakaa sota!”*

— NEUVOSTOLIITON RADIO TALVISODASSA

Väinön ja Riston yhteys

Risto Ryti oli varakkaan talon poika Satakunnan Huittisista. Kymmenestä sisaruksesta yksi kuoli pienenä. Pojista vain Risto koulutettiin ylioppilaaksi, tytöistä kaikki kolme. Koti oli sen ajan oloissa liberaali nuorsuomalainen, Venäjän sorto tuomittiin siellä jyrkästi. Risto kirjoitti ylioppilaaksi vuonna 1906 Porin lyseosta. Luokan priimiksen yleisarvosana oli laudatur. Lukuaineiden huonoin numero oli venäjän kielen kahdeksikko.

Helsingin yliopistossa Ryti oli Tannerin tavoin valinnut oppiaineekseen juridiikan. Tutkinnon hän suoritti ennätysajassa, kolmessa vuodessa. Nuoren asianajajan elämää ohjasi suhde Suomen rikkaimpaan mieheen, Alfred Kordeliniin. Ryti hoiti ensimmäiset toimeksiantot niin hyvin, että sai pian valvoa kaikki Kordelinin liiketoimet eri puolilla Suomea.

Kordelinin syntymäpäivillä Mommilan kartanolla hän todisti päämiehensä murhan syksyllä 1917. Ennen kuolemaansa tämä oli ehtinyt rakennuttaa Naantaliin huvilan nimeltä Kultaranta. Lapseton ja kouluja käymätön Kordelin testamenttasi omaisuutensa sivistykselle ja kulttuurille.

Kun Väinö Tanner ja Risto Ryti tutustuivat vuonna 1919 valitussa eduskunnassa, solmittiin kahden tulevan merkkimiehen välille pitkä tuttavuus. Tuntemattomia he eivät toisilleen olleet aiemminkaan. Ryti oli ehtinyt osallistua vuoden 1908 ennenaikaisiin vaaleihin nuorsuomalaisten vaalipuhujana Tannerin Turun ja Porin läänin pohjoisessa vaalipiirissä.

Eduskunnassa Ryti valittiin lakivaliokunnan puheenjohtajaksi. Vaikka hän oli stählbergilainen, hän ei hyväksynyt punavankien armahdusta. Rytin mielestä punaiset olivat rikollisia. Kun SDP lähti keväällä 1919 taisteluun punavankien armahtamisen puolesta, laki-

valiokunta hylkäsi esityksen. Rytin poliittisiin asenteisiin vaikutti Mommilan tapahtumien lisäksi hänen valkoisten puolella taistelleen veljensä Niilon kaatuminen Ikaalisissa vuonna 1918. Punakapinan ajan Ryti oli piileskellyt Helsingissä.

Rytiä ja Tanneria yhdisti valtiontalous ja ennen muuta Suomen Pankki. Tanner oli pankkivaltuuston jäsen ja Ryti pankin tilintarkastaja.

Vuonna 1920 Ryti ehdotti pääministeri Paasikivelle hallituksen avuksi neuvottelukuntaa keskittymään asiantuntevaa harkintaa vaatiiviin asioihin. Ministereillä kun ei ollut aikaa pohtia tärkeitä kriisiajan talouden kysymyksiä ja yhtenäistä talouspolitiikkaa. Kun sellainen vuonna 1928 perustettiin, Ryti nimettiin sen jäseneksi. Hänestä tuli myös vuonna 1929 asetetun Taloudellisen puolustusneuvoston varapuheenjohtaja.

Ryti oli edistyspuolueen oikeistosiiven liberaali poliitikko, joka nousi jo nuorena talouselämän johtopaikoille. Hän oli monilahjakas kosmopoliitti, joka varsinkin nuorempana oli melkoinen *dandy*, aikansa juppihahmo. Kansanomaiseksi ei Rytiä ole kukaan kuvannut. Hän oli nuoren tasavallan häikäisevin talouselämän ja politiikan varhaislahjakkuus. Hänet valittiin ensimmäisen kerran eduskuntaan 30-vuotiaana, ja kolmen seuraavan vuoden aikana hän toimi kahdessa hallituksessa valtiovarainministerinä. Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajaksi (pääjohtajaksi) hänet nimitettiin vain 33-vuotiaana. Valtiovarainministerinä hän onnistui saamaan valtion tulo- ja menoarviokäytännön kuriin.

Rytistä oli vähällä tulla Suomen toinen tasavallan presidentti vain 36-vuotiaana. Vuoden 1925 presidentinvaalissa K. J. Ståhlberg ehdotti puolueensa nokkamiehille Rytiä ehdokkaaksi. SDP:n ehdokas oli Tanner, joka sai eniten valitsijamiehiä. Ratkaisevassa kolmannessa äänestyksessä sosiaalidemokraatit siirtyivät Rytin taakse. Ideologisista eroista huolimatta Tanner oli nähnyt Rytissä jotain kannattamisen arvoista, miehen luonne ja selkeä ajattelu olivat tehneet vaikutuksen.

Maalaisliitto oli kuitenkin päättänyt valita virkaan oman miehensä. Myös ruotsinkieliset karsastivat Rytii ja menivät Lauri Kristian Relanderin taakse, joka valittiin. Relanderin kaudella Tanner sai olla vuoden verran tasavallan pääministeri.

Tanner oli Rytii kahdeksan vuotta vanhempi helsinkiläisen työläisperheen poika, Helsingin Reaalilyseon ja Liikemiesten Kauppaopiston priimus. Hän oli raittiusmies ja sikarin polttoa lukuun ottamatta elämäntavoiltaan askeettinen, puheissaan sarkastinen, usein tyyliä huumoria viljelevä, konkreettinen puheissaan ja otteissaan.

Heillä oli myös yhteisiä piirteitä. Molemmat olivat juristeja, ja he olivat oppineet kansantaloutta kokemuksen kautta. Miehet olivat ihmisinä korostetun asiallisia ja välttivät tunteenomaisuutta, monessa suhteessa ”sielunveljiä”. Ryti oli Tanneria enemmän taipuvainen teoretisointiin ja pedanttisuuteen.

Kahden ensimmäisen itsenäisyyden vuosikymmenen aikana he toimivat jatkuvassa yhteistyössä. Taloudellisissa kysymyksissä se oli yleensä saumatonta. Kaikesta päätellen he arvostivat toisiaan paljon, vaikka lähtökohdat olivat kovin erilaiset.

Ryti vastusti valtion puuttumista talouselämään. Hän ei hyväksynyt sosialistista talouspolitiikkaa eikä myöskään saksalaista kansallissosialismia. Kotimaassa Ryti vastusti äärioikeistolaisuutta sen kaikissa muodoissa. Ryti oli brittiläisen kulttuurin ja amerikkalaisen yritteliäisyyden ihailija. Hän loi hyvät yhteydet kansainväliseen pankkimailmaan. Hän oli ajoittain päivittäisessä puhelinyhteydessä Englannin keskuspankin johtoon ja matkusti paljon Keski-Euroopassa, Englannissa ja Yhdysvalloissa.

Ryti halusi osallistua talouden järjestöjen toimintaan. Hän oli Suomen Vientiyhdistyksen hallituksen, Veronmaksajain Yhdistyksen hallituksen ja Osuuskassojen Keskus Oy:n hallintoneuvoston jäsen. Hän kuului Suomen Kulttuurirahaston perustajiin, ja vuonna 1937 hänet valittiin rahaston kunniaesimieheksi.

Rytin lamalääkkeet 1930-luvulla olivat karvaita. Hänen mielestään ei ollut syytä tukea keinotekoisesti yksityisiä henkilöitä tai kannattamattomia yrityksiä. Ryti uskoi, että Suomi onnistuisi nousemaan lamasta vientiä lisäämällä. Kilpailukyky kasvoi, kun palkkoja laskettiin. Suomi selvisikin lamasta monia muita Euroopan maita nopeammin. Rytin ja Tannerin mielestä talouskasvun hyöty oli jaettava koko kansalle.

Kansainvälinen sosialisti

Elanto kasvoi 1920-luvulla suuryritykseksi, jonka laitokset ja pääkonttori olivat nähtävyys jopa maassa asuvalle diplomaattikunnalle, osuustoiminnan vieraista puhumattakaan. Elokuussa 1927 Väinö Tanner valittiin Kansainvälisen osuustoimintaliiton ICA:n (International Cooperative Alliance) presidentiksi eli sen toimeenpanevan komitean puheenjohtajaksi.

Osuustoimintaa harrastettiin jossain muodossa yli neljässä kymmenessä maassa. ICA oli aikansa osuustoiminnallinen imperiumi, ”jossa aurinko ei koskaan laskenut”. Valinta oli tunnustus sekä Tannerin kyvyille että Suomen osuustoimintaliikkeelle. Näin vaikuttavaa kansainvälistä luottamustointia yksikään suomalainen ei siihen mennessä ollut pitänyt hallussaan.

Kotimaassa Tanner antoi valita itsensä tärkeiden yritysten hallintoon. Hän oli Petsamo Oy:n hallintoneuvoston puheenjohtaja sekä jäsen Koskivoimakomiteassa, Valtion koskirakennustoimikunnassa ja Kulkulaitoskomiteassa. Hän oli Enso-Gutzeitin hallintoneuvoston puheenjohtaja. Hän oli jäsen Virkaylioikeudessa, Suomi-Seuran johtokunnassa, Rautatiehallituksen neuvottelukunnassa, Taloudellisessa puolustusneuvostossa sekä Oy Tornatorin, Imatran Voima Oy:n, Rakennuskunta Hakan, Oulu Oy:n ja Liiketaloustieteellisen Tutkimuslaitoksen Säätiön hallintoneuvostoissa. Hän oli myös PetSAMON Nikkeli Oy:n hoitokunnan puheenjohtaja.

Ryti ja Tanner olivat Mannerheimin ohella aikansa kansainvälisimmät suomalaiset. Molemmat puhuivat useita kieliä. Sukulaissielut olivat valtiontalouden suhteen tiukan budjetin miehiä. He olivat asiallisia, elämäntavoiltaan niukkoja ja suhtautuivat eteen tuleviin ongelmiin viileän asiallisesti. Ryti tunsu Tannerin särmikkyyden, ja Tanner tunsu Rytin sisäänpäin kääntyneen viileyden. Molempien huumori oli kuivaa ja kirpeää sarkasmia. He hahmottivat monimutkaisetkin asiat nopeasti, eikä kumpikaan ollut taipuvainen toiveajatteluun.

Tannerilla oli monia ylivertaisia ominaisuuksia, mutta hänen ihmistuntemuksessaan oli puutteita. Hän oletti ihmisistä mieluummin hyvää kuin huonoa ja pettyi usein. Tanner ei antanut anteeksi niille, joiden tukeen hän oli luottanut mutta jotka olivat kääntyneet hänen arvostelijoikseen. Ero oli yleensä lopullinen. Poliittisten vastustajien kanssa hän tuli hyvin toimeen ja ymmärsi myös näiden perusteluja, mutta takinkääntäjät olivat hänelle suuria pettymyksiä.

Erään aikalaisen mukaan Tannerin oli ”vaikea käsittää, etteivät hyvät hengettäret ole lahjoittaneet kaikille ihmisille samanlaisia aivoja kuin hänelle. Hän saattaa kuunnella tyynesti pitkiä selityksiä ja sitten keskittää kaiken kuulemansa pariin lyhyehköön lauseeseen.” Ruotsin pääministeri Per Albin Hansson totesi kerran: ”Tannerilla on ihmeellinen kyky sanoa kriittisellä hetkellä epämiellyttäviä asioita epämiellyttävällä tavalla.”

Yhteisiä työvuosia Rytillä ja Tannerilla oli 1930-luvun lopulla takanaan jo parikymmentä. Heidän yhteiset ansionsa 1930-luvun alun lamasta selviämisessä olivat ohittamattomat. Rytin ja Tannerin yhteistyö Suomen Pankissa ja politiikassa rakensi taloudelle nopean nousun, joka taittui vasta talvisotaan. Samalla he tulivat rakentaneeksi kansalaissopua ja perustaa hyvinvointiyhteiskunnalle.

A. K. Cajanderin III hallitus muistetaan Suomen ensimmäisenä punamultahallituksena, jonka vahvat puolueet olivat maalaisliitto ja SDP. Tannerista tuli sen vaikutusvaltaisin mies. Ministerin

virka ei tehnyt Tanneria jääviksi toimimaan myös pankkivaltuusmiesten puheenjohtajana, eikä myöhemminkään talvi- ja jatkosotien aikana.

Vuonna 1946 molemmat tuomittiin päätöstensä vuoksi vankeuteen.

Väinön ja Otto Willen tiet erkanevat

Oppipojan suureksi pettymykseksi Väinö Tannerin esikuva Eetu Salin oli tammikuussa 1918 liittynyt punakapinaan, vaikka oli muuten vastustanut kaikkea väkivaltaa. Kun Salin lähti mukaan, kuuluu hän sanoneen: ”Kun minä olen enemmän kuin kaksikymmentäviisi vuotta työväen kanssa marssinut, kuinka voisin sen nyt jättää, kun se on tekemässä tyhmyyksiä.”

Muutamat Tannerin ystäviä, kuten Hannes Ryömä, Väinö Hupli, Väinö Wuolijoki ja Väinö Voionmaa, eivät kuulleet vallankumouksen kutsua. Tannerin mielestä oli hyvä, ”etteivät kaikki sentään olleet antaneet punaisten hulluutta itseään”.

Päivän parin päästä Tannerille soitti Jalo Kohonen, josta oli tehty punaisten rahaministeri. Hän halusi Tannerin kertovan, miltä yritys ulkoa päin katsellen näytti. Tannerin mielestä hanke näytti varsin huonolta ja toverit ”tulisivat taittamaan niskansa ja sitä paitsi saattamaan työväenluokan turmioon”. Kohonen tarjosi Tannerille valtiokonttorin johtajan tointa tai, ellei se tuntuisi riittävän arvokkaalta, virkaa punaisen Kansanvaltuuskunnan finanssiministerinä.

Tanner hylkäsi tarjouksen suoralta kädeltä. Sen enempää asiasta ei keskusteltu eikä tarjouksiin palattu.

Otto Wille Kuusinen oli Venäjän vallankaappauksen hengessä kääntynyt kumouksen kannattajaksi loppuvuodesta 1917. SDP:n ”Me vaadimme” -julistus oli Edward Gyllingin, Oskari Tokoin ja Otto Wille Kuusisen käsialaa. Se annettiin eduskunnalle 15. marraskuuta, mistä lähtien siitä pidettiin kiinni, koska muussa tapauksessa ”työläiset ampuvat meidät”.

Suomen punaiset johtajat pelkäsivät enemmän raivoavia punakaartilaisia kuin porvareita ja näiden aseita. He pelkäsivät myös Venäjän kapinajohtajien tuomiota ja ivaa. Muutamaa viikkoa myöhemmin Otto Wille äänesti jo kumouksen aloittamisen puolesta. Helmi-kuussa ilmestyi Kuusisen pääosin laatima ehdotus punaisen Suomen perustuslaiksi.

Juha Siltala on arvioinut, että kapinajohtajat olivat ”joukkovoimaa vastaan haraavia byrokraatteja, mutta myös jollakin tasollaan valtaa maistamaan päässeitä ja siitä huumautuneita intellektuelleja”.

Sisällissodan loppupuhetkillä Kuusinen pakeni syksyllä 1918 muiden kapinan johtajien mukana Neuvosto-Venäjälle. Siellä Kuusinen muuttui bolševikiksi ja oli perustamassa SKP:ta Moskovassa. Sen tehtäväksi annettiin uuden aseellisen kumouksen valmistelu Suomessa.

Kun Gylling lähti teloituksen pelossa valepuvussa karkuun Viipurista, Tanner piilotti hänet Helsingissä ja järjesti pakolaiselle reitin Ruotsiin. Tanner auttoi monin tavoin myös Hella Wuolijokea, virolaista Hella Murrikia, joka meni sittemmin naimisiin Sulo Wuolijoen kanssa. Autettaville oli myöhemmin leimaa-antavaa leppymätön viha auttajaansa kohtaan.

Vasemmisto käy sisällissotaa

SDP:n puoluekokouksessa joulukuussa 1919 puolueen vasemmistovoimat olivat keränneet itseluottamusta ja esiintyivät äänekkäinä. Puheenjohtaja Tanner torjui voimat, jotka ”hylkäämällä sosialidemokraattiset menettelytavat, pilkkaamalla kansanvaltaa ja parlamentaarista toimintaa, pyrkivät kommunistisia, vähemmistödiktatuuriin perustuvia menettelytapoja meille suosittelemaan”.

Radikaalit jäivät häviölle ja ryhtyivät suunnittelemaan uuden työväenpuolueen perustamista. Sellainen perustettiin toukokuussa 1920 nimellä Suomen Sosialistinen Työväenpuolue (SSTP). Kuusinen laati uuden puolueen ohjelman Moskovassa. Kun puolue päätti liittyä Kominterniin, se kiellettiin Suomessa ja sen johtajat vangittiin.

Koska itärajaa ei vartioitu tehokkaasti kummaltakaan puolelta, ihmiset ja salakuljetustavarat kulkivat helposti molempiin suuntiin. Helmikuussa 1920 Etsivä keskuspoliisi (EK) oli kuullut, että Kuusinen on livahtanut Suomeen, ja alkanut jäljittää tätä. Sisäministeri Heikki Ritavuorelle kerrottiin, että kommunistijohtaja on tavoitettu meren jäällä Oravaisten kohdalla. Etsivä oli päässyt etsintäkuulutetun kanssa käsikähmään ja painin tuoksinassa ampunut tämän. Ruumis oli jäänyt jälle.

SDP teki vahvistamattoman tiedon perusteella asiasta välikysymyksen. Tanner vertasi tapahtunutta sisällissodan jälkiselvittelyjen muihin epämääräisiin murhiin. Sitä myös ihmeteltiin, miten Kuusinen oli saattanut oleskella Helsingissä tiettävästi jo kuukausia.

Suomen kommunistit ottivat asiasta kaiken poliittisen hyödyn irti. *Sosialisti* kirjoitti:

” – porvaristo lähetti kätyrinsä toveri Kuusisen jälkeen. Jo alun pitäen näyttää suunnitelma olleen valmiiksi laadittu. Murhaaja seuraa uhriansa autiolle jälle – tekee tekonsa – todistajia ei ole. Murhaaja voi nyt helposti tapahtumasta syöttää maailmalle minkälaisen historian tahansa ilman, että kukaan voi todistaa sitä vääräksi. Tarkoitus on saavutettu. Yksi porvariston vaarallisimmista vihollisista on raivattu tieltä. O. W. Kuusinen on murhattu.”

EK:ssa tultiin tulokseen, että etsivä oli todennäköisesti humalapäissään keksinyt koko jutun eikä ollut jällä käynytään. Etsivä teki myöhemmin itsemurhan. Helmikuun lopulla toinen etsivä soluttautui kommunistien kokoukseen ja kuuli raportoimisen arvoisen asian. Kuusinen oli edelleen kaupungissa.

Kuusisen kuoleman kunniaksi oli jo ehditty järjestää muistotilaisuuksia Pietarissa ja Moskovassa. Helsingin rautatieasemalle kokoon-tui suuri joukko vasemmistoväkeä odottamaan ruumisjunaa. Johtavat toverit tiesivät, että vainaja oli edelleen hengissä, mutta näytelmä oli näyteltävä loppuun. Helsingin työväentalon pihalle järjestettiin

kokous. Kuusiselle kerrottiin, että Tanner oli teettänyt puoluetoimikunnalla päätöksen haudata Kuusinen SDP:n kustannuksella. ”Kyllä minä vilpittömästi uskon, että Väinö Tanner minut mielellään haudataisi”, Kuusinen oli vastannut.

Samana päivänä, kun Ritavuoren piti vastata SDP:n välikysymyksen, hän tapasi eduskunnassa Tannerin, joka sai tietää, että Kuusiselta oli tullut sähke Tukholmasta. Välikysymys raukesi. Myöhemmin kävi ilmi, että tieto piti vain puoliksi paikkansa. Kuusinen oli elossa mutta piileskeli edelleen Helsingissä. Toverit olivat hänen nimissään lähettäneet sähkeen Tukholmasta.

Vuonna 1923 Kyösti Kallion hallitus pidätytti SSTP:n johtavat henkilöt ja kansanedustajat. Sosiaalidemokraatit pitivät hallituksen toimenpidettä laittomana. Tanner avasi periaatteellisen kannan asiaan Helsingin SDP:n kunnallisjärjestön vastalausekokouksessa:

”Kun nyt on tehtävä ensimmäinen tilinpäätös kommunistisen liikkeen toiminnasta, niin me näemme, että tämä liike ei ole saanut mitään positiivisia tuloksia aikaan. Kaikki mitä se on tehnyt, on ollut pelkästään negatiivista, kielteistä laatua. Se on ollut kuin joku tuhohyönteinen, joka on tuhonnut ja hävittänyt kaiken, mihin se on käsiksi käynyt...”

Tanner tutustuu Kekkoseen

Kolmekymmentäluvun lopun politiikan tähdiksi nousivat nuori maalaisliittolainen Urho Kekkonen ja varttunut, monissa liemissä keitetty Tanner. Kekkonen oli ensimmäinen maalaisliittolainen lakitieteen tohtori. Kyösti Kallio oli vuoden 1933 vaalien edellä lausunut: ”Kekkonen on saatava eduskuntaan, koska sellaista pätevää lakimiestä ryhmä tarvitsee ja koska hän on muutenkin mies paikallaan.” Harvinaisuutta piti vaalia. Kolme vuotta myöhemmin Kallio veti Kekkosen yhdeksi hallitusneuvottelijaksi ja sitä tietä ministeriksi.

Vuonna 1937 muodostettiin A. K. Cajanderin johdolla historiallinen maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien ”punamultahallitus”. Ensimmäisen kerran ylitettiin hallitustasolla vuonna 1918 syntynyt kuilu. Valtiovarainministeri Tanner totesi, että ”nyt sosialidemokraatit vapautuivat toisen luokan kansalaisen asemasta”.

Kekkonen nimitettiin jo toisen kerran hallitukseen, ja hän oli edelleen ministereistä nuorin. Puuhakas sisäministeri tuomitsi puheissaan sekä oikeistoradikalismia että kommunismia ja toteutti politiikkaansa myös käytännössä. Poliittikan oikealla laidalla pullisteli Isänmaallinen Kansanliike (IKL), joka halusi kieltää myös SDP:n. Niin maalaisliitto kuin sosiaalidemokraatit vaativat äärioikeistoa kuriin. Syksyllä 1938 Kekkonen kielsi IKL:n ja sen jäsenyhdistysten toiminnan. Hanke kuitenkin raukesi, ensin raastuvassa ja sitten talvisotaan.

Punamultahallitus hallitsi kohtuullisessa yhteisymmärryksessä talvisotaan saakka. Tannerin ja Kekkosen yksituumaisuus kansallisista kohtalonkysymyksistä oli merkille pantavan lämmintä laatua. Ääri liikkeitä yritettiin kansallisen yhtenäisyyden nimissä suitsia poliittisin keinoin ja viranomaispäätöksin. Sisäministeri Kekkonen kunnostautui näissä töissä.

Tanner oli äärioikeiston vihollinen, mutta niin oli nyt myös Kekkonen. Hän oli jo tehnyt kommunistijahdissa yhden rupeaman Etsivän keskuspoliisin palveluksessa, eikä Tannerilla ollut juuri sen enempää ymmärrystä ääri vasemmistolle. Molemmat olivat punamultayhteistyön kannattajia. Kylässäkin käytiin ”perheittäin”.

Sosialismin teorioista Tanner ei ollut välittänyt sen jälkeen, kun oli niihin nuorena miehenä tarkasti tutustunut. Varttuneena hän oli huomannut, että sosialismi ei käytännössä toimi kovin hyvin ja äärimmäisen vietyä – kommunismina – se oli peräti tuhoisa ideologia.

Hänen mielensä kommunisteja kohtaan oli kovettunut eikä vähiten siksi, että SDP:n vasen laita henkilöi kamppailunsa juuri häneen. Tanner halusi olla puoluejohtaja mutta omilla ehdoillaan. Hän oli jo

pari kertaa jäänyt politiikasta syrjään, kun SDP oli lähtenyt hänen mielestään väärään suuntaan.

Vuotta myöhemmin sisäministeri antoi määräyksen pidättää noin kolmesataa kielletyn Suomen Kommunistisen Puolueen jäsentä. Vastuun pidätyksistä kantoi Kekkonen, johon hänen nimittämänsä Valtiollisen poliisin (Valpo) päällikkö Paavo Säippä oli ollut yhteydessä. Vaikka Kekkonen arvostelun alettua otti syyn kokonaan niskoilleen, hän oli saanut toimilleen hallituksen enemmistön siunauksen.

SDP:n eduskuntaryhmän vasemmalla laidalla vaadittiin Kekkonen eroa. Asiaan suhtauduttiin puolueessa vakavasti, sillä osa pidätyistä oli edelleen muodollisesti SDP:n jäseniä. Tanner ilmoitti eroavansa hallituksesta, ”ellei asiaa saada korjatuksi”. Vaikka hän ei pitänyt kommunisteista eikä etenkään puolueensa piilokommunisteista, asioiden tuli tapahtua laillisessa järjestyksessä.

Hallituksen porvarilliset jäsenet joutuivat pohtimaan uudelleen asennoitumistaan pidätyksiin, ja valtaosa pidätyistä vapautettiin. Kun sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän lähetystö kävi marraskuun alussa Kekkosen luona, pidätettynä oli enää 13 henkilöä.

Kekkonen Tannerin takuumiehenä

Kekkoselle isänmaallisuus oli vielä tuolloin lähinnä kommunismin vastaisuutta. Tannerin tapaiset sosiaalidemokraatit olivat Kekkosen mieleen, mutta tämä epäili, että heidän vaikutusvaltansa lisääntymisen vaikeuttaisi puolustuslaitoksen kehittämistä.

Kesäkuussa 1937 Kekkonen esitelmöi maalaisliiton puoluekokousväelle ja kehui, miten SDP oli nyt maanpuolustuksen kysymyksissä siirtymässä Ruotsin sosialistien kannalle. Vielä pitäisi sosiaalidemokraatit saada myönteisiksi maataloudelle. Tuskin kukaan olisi uskaltanut ennustaa, että vanha Tanner joskus pitäisi kokoomusta parempana kumppanina kuin maalaisliittoa ja että Kekkonen myöhemmin tukeutuisi kommunisteihin eikä sosiaalidemokraatteihin.